

УДК 373.3/.5(477)"1940/1980

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.17>

ОСВІТА В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – НАПРИКІНЦІ 1980-Х РОКІВ: СУЧАСНІ ПОЛЬСЬКІ ВІЗІЇ

Лаврут Ольга,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільно-гуманітарної та медійної освіти

Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID ID:0000-0002-6915-7474

На основі вивчення історіографічного спадку сучасних польських дослідників у роботі доведено про важливість польсько-українського діалогу з вивчення не лише дотичних до обох країн історії, а й тем, які мають відношення виключно до України. Це демонструє солідарність західних сусідів до історичного спадку. Різноракурсне вивчення суспільства сприяє позитивному розвитку новітньої історіографічної науки, оскільки вона функціонує в умовах свободи наукових досліджень. Важливими аспектами є її інтеграція наукової думки, яка сприяє цілісному сприйняттю проблеми з різнопланових позицій. Задля подолання травматичного минулого і створення динамічного демократичного суспільства сьогодні звертаємо увагу саме на ці аспекти.

У статті акцентовано на різних темах, особливо на вивченні ментальності радянського суспільства, впливі ідей на подальше сприйняття реалій. Тут продемонстровано окремішність українського від радянського. На основі характеристики українського менталітету доведено, що він відрізнявся від російського, тому останній його звинувачував у русофобських намірах, що зовсім не відповідало дійсності. Навіть навпаки. Дослідники наголошують на відсутності реалізації власної внутрішньої політики в УРСР навіть в обмеженому, радянському варіанті. Вони порівнюють це із колісь прорадянською Польщею, яка мала більше можливостей за свою східну сусідку. Науковці прагнуть поєднати мікро- та макродослідження. А їх советологічні студії присвячені тоталітарній мові, що стало важким спадком від часів тоталітарного і авторитарного режимів. Вони вивчили роль дисидентів та інтелектуалів у їх краху. Учені присвятили свої дослідження і проблемам педагогічної освіти, кадровому її забезпеченню. Але вони мали сприяти розвитку підростаючого покоління, крокувати з вимогами часу, а не долучати до ідеологічних постулатів, які засмічували свідомість і заважали критично мислити і випробовувати нові ідеї в освіті.

Ключові слова: дослідження, проблема, науковці, радянське суспільство, культура, освіта.

Lavrut Olga. Education in the USSR in the second half of the 1940s – late 1980s: modern Polish visions

Based on the study of the historiographic heritage of modern Polish researchers, the work proves the importance of the Polish-Ukrainian dialogue in the study of not only history related to both countries, but also topics that are exclusively related to Ukraine. This demonstrates the solidarity of the western neighbors to the historical legacy. The multi-perspective study of society contributes to the positive development of modern historiographical science, as it functions in the conditions of freedom of scientific research. An important aspect is the integration of scientific thought, which contributes to a holistic perception of the problem from various points of view. In order to overcome the traumatic past and create a dynamic democratic society, today we pay attention to precisely these aspects.

The article focuses on various topics, especially the study of the mentality of Soviet society, the influence of ideas on the further perception of reality. Here the separation of Ukrainian from Soviet is demonstrated. Based on the characteristics of the Ukrainian mentality, it has been proven that it differs from the Russian one, so the latter accused him of Russophobic intentions, which was completely untrue. Even on the contrary. Researchers emphasize the lack of implementation of one's own internal policy in the Ukrainian SSR, even in a limited, Soviet version. They compare it to former pro-Soviet Poland, which had more opportunities than its eastern neighbor. Scientists strive to combine micro and macro studies. And their Soviet studies are devoted to the totalitarian language, which remained a difficult legacy from the times of totalitarian and authoritarian regimes. They studied the role of dissidents and intellectuals in their downfall. Scientists devoted their research to the problems of pedagogical education and its staffing. But they were supposed to contribute to the development of the younger generation, to keep up with the demands of the times, and not to join ideological postulates that cluttered consciousness and prevented critical thinking and testing new ideas in education.

Key words: research, problem, scientists, Soviet society, culture, education.

Найбільш широке і глибоке вивчення проблеми з різних боків сприяє повнішій її характеристиці, залучаючи до цього надбання не лише вітчизняних, а й зарубіжних дослідників. У попередніх розвідках ми приділяли увагу надбаням американської та британської наук на питання шкільної освіти в Українській РСР у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х років. На порядок денний постало

вивчення цього й у наукових колах інших країн, зокрема західного сусіда, з яким маємо спільну неоднозначну історичну спадщину, але яка йде назустріч українським устремлінням та підтримує їх, – Республіці Польській.

Ще Єжи Гедройц, відомий видавець, редактор, громадський діяч, акцентував на важливості польсько-українського порозуміння, фактично ставши його основоположником. Не дивно, що Іван Дзюба назвав його другом українського народу, а його наступники у Польщі та Україні – творцем нових взаємовідносин між країнами. У 1947 р. він став редактором еміграційного часопису «Культура», діяльність якого була спрямована на формування громадської думки поляків і розвиток польсько-українського діалогу [1]. На сторінках «Культури» «Декларація щодо української справи» засуджувала імперіалізм загалом і кривди польського імперіалізму українцям зокрема. Не дивно, що російські «дослідники» звинувачували його у «русофобії», а його послідовників таврували так званими «необандерівцями». Прихильники Єжи Гедройця акцентували на важливості багатоманітності та багатокультурності [2].

Сучасна польська історіографія наголошує на тому, що для проведення серйозних і розлогих історичних досліджень необхідно якомога краще пізнавати її здобутки, задля чого у роботах має бути присутня допитливість. Із метою розуміння старшого покоління історіографів Марек Корнат справедливо вбачає вплив подій від міжвоєнного періоду та у роки Другої світової війни на формування їхнього світогляду. Дослідники намагаються вивчити менталітет і культуру жителів радянських і пострадянських країн у минулому і зараз, що зумовлено їхнім впливом на поведінку та звички поколінь, вихованих у комуністичну добу. Вони можуть ще передавати так чи інакше риси своєї «радянськості» молодшим поколінням, що негативно впливає на існування стереотипів і реалізацію демократичних цінностей та реформ [3].

Історики акцентують на уникненні надмірної спеціалізації, що призводить до обмеженості у різних сферах дослідження. Вони наполягають на використанні і запровадженні здобутків з інших галузей знань, інтегрувавши їх. Використовуючи цей підхід, вимальовуватиметься цілісна картина життя суспільства. Увагу приділяють і мікроісторичним дослідженням, які допомагають презентувати світ маленької людини у макроісторичному вимірі.

Важливим, на їхню думку, залишається порівняльний підхід, що стосується й функціонування комуністичних систем у різних країнах Східного блоку, який існував від початку «холодної війни» до розпаду СРСР. Історики категорично висловлюються проти псевдоісторії, яка поширюється медіа, знижуючи науку до «таблоїзації». Дослідження повинні обходити й політичне замовлення та домінування конфлікту. Марцін Заремба справедливо зазначає про те, що польська історіографія стає «колеритнішою та багатогранною», а фахівці використовують різні методи дослідження, розглядаючи аспекти наукових проблем. Марек Корнат наголошує на позитивному розвитку новітньої вітчизняної історіографічної науки, оскільки вона функціонує в умовах свободи наукових досліджень [4].

Польські дослідники приділяють значну увагу європейській історії, її ідентичності, демократичним цінностям, правонаступності різних держав у контексті міжнародних відносин, мультикультуралізму, ідей толерантності, тісних зв'язків з європейською інтелектуальною традицією, що фактично було відсутнє в СРСР і УРСР зокрема [5]. У 1998 р. у Польщі був відкритий Центр східноєвропейських студій, який фактично відновив советологічні студії після півстоліття мовчання. На початку ХХІ ст. уряд фінансово підтримував стипендіальні програми спеціальності «Східні студії» [6].

Польський історик Анджей Фрішке, член-кореспондент Польської академії наук, порівнює повоєнну Польщу і УРСР, які були складовими частинами радянської системи, проте відрізнялися власним статусом. Формально обидві були незалежні, але Польща – більше. Автор пише не про радянський вплив як такий, а російський у радянському образі. У Польщі збереглася приватна власність на землю та інші приватні власності. Особливо з 1956 р. наукові та культурні інституції набули значних можливостей до вільного простору своєї діяльності. Польща на відміну від України успадкувала довоєнну еліту, яка була рушієм її розвитку. Автор вважає, що українська інтелігенція і дисиденти були ізольовані, оскільки наважувалися боротися із владою. У польському просторі такі групи отримували допомогу від незалежних середовищ, про що не можна сказати в Україні [7].

Томаш Стрик звертає увагу на візії сучасних українських науковців щодо питань національної пам'яті, історії та культури з позиції подолання «війни пам'яті» та розбудови у майбутньому демократичного суспільства [8]. Дослідник зосереджується на тому, як українські інтелектуали і науковці після здобуття незалежності переосмислювали такі базові категорії, як нація, пам'ять, національна історія, перехідна справедливість. Порівнюючи український випадок із польським, російським та іспанським, автор простежує «війни пам'яті» останніх десяти років і розмірковує над тим, яка політика щодо пам'яті потрібна сучасній Україні, щоб подолати травматичне минуле і збудувати динамічне демократичне

суспільство сьогодні. У контексті порівняння різних режимів, зокрема авторитарного і тоталітарного, Влодзімеж Марціняк упевнений, що жоден із них не є постійним і рано чи пізно впаде, що буде досить несподіваним, але довгоочікуваним з усіма його складниками [9].

У книзі «Яке минуле потрібне майбутньому? Інтерпретації вітчизняної історії в історіографії та публічній дискусії в Україні 1991–2004» Томаш Стрик простежує трансформацію радянської схеми історії України у нову після 1991 р. Хиби «національно-пострадянського», за переконаннями автора, базуються «на однозначному самоотождженні з Українською державою за одночасного переконання в історично-культурному братерстві слов'ян» [10, с. 785]. Девід Р. Марплз у роботі «Герої і злочинці» історію України від 1991 р. розглянув як новий поворот у її розвитку і формуванні національної історії, наголосивши, що це не варто трактувати з позиції «чорно-білої», провінційно-«інтернаціональної», радянської версії історичних подій, а зосереджуватися на образі пригнобленого й незламного народу, сусіди якого прагнули панувати на його землях. Найбільш трагічним періодом дослідник справедливо вважає правління Йосипа Сталіна, що мав найбільший негативний вплив на формування в Україні способу мислення про народ і його зв'язок із минулим. Автору притаманне бачення історії України з огляду на діаспору, яка наголошує на геноциді українців, починаючи від Голодомору, боротьби ОУН/УПА, радянських репресій щодо їх та дисидентів і відновлення незалежності у 1991 р. як заключний етап національної історії [11].

Якуб Садовський, який представляє Ягеллонський університет, вивчає стратегії конструювання тоталітарної ідентичності в культурах сталінської моделі. Він визначає тоталітарну культуру, що була притаманна радянському суспільству, як результат появи двох тісно пов'язаних обставин у комунікаційному просторі міфологічної природи мови та вторинно племінного характеру спільно її користувачів. Без неї неможлива й тоталітарна мова, яка створена на основі початкового семітичного ресурсу мови, що генерує висловлювання і тексти на основі специфічної граматики, підпорядкованої функції передачі міфологічної системи, яка обслуговується. Тоталітарна мова мала привілейовану позицію на лінгвістичному ринку користувачів мови і прагне на цьому ринку до статусу монополіста і зливається з дискурсом влади, інакше – не має права на існування. Представники однієї культури стають універсальними для інших. Так сталося і з освітою [12].

Дослідники розглядали й проблеми педагогічної освіти в Європі та СРСР, зокрема її складники: підготовку фахівців, форми і методи навчання [13, с. 44–52]. Так, Аніта Млинарчик-Томчик охарактеризувала боротьбу за результати навчання як один з елементів соціалістичної дійсності в педагогічних закладах комуністичного періоду [14, с. 131–143]. Тадеуш Вілох приділив увагу аналізу педагогічної освіти в СРСР [15, с. 134–138]. Фрідріх В. Буш та Малгожата Фурманська акцентують на важливості підготовки педагогічних кадрів задля розвитку підростаючого покоління, крокуванні з вимогами часу, а не ідеологічних постулатів, які засмічують свідомість і заважають критично мислити і випробовувати нові ідеї в освіті [16, с. 53–64; 17, с. 125–129].

Отже, здобутки польської історіографічної науки про радянське суспільство є доволі презентативними. Учені справедливо наголошували на позбавленні людини можливостей реалізувати себе у соціумі, який покликаний був створити «нову людину», асимілювавши, дезінформувавши, маніпулювавши і применшивши її людське. Такі дії були спрямовані на підпорядкування власним ідеологічним постулатам, нівелювавши можливі майбутні досягнення, які знищувалися у корінні одразу після появи. Сфера освіти ставала тим механізмом, який мав виконати основні завдання компартії щодо населення у радянському соціумі. І це здебільшого вдалося. Перспективою нашого дослідження є звернення до надбань історіографії інших європейських країн задля вимальовування більш цілісного бачення картини в культурно-освітній сфері вибраного періоду.

Література:

1. Маслак В. Інтелектуальний вплив ідей Єжи Гедройця на польські студії української історії. *Емінак*. 2017. № 1(3). С. 73–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emina_k_2017_1%283%29_16 (дата звернення: 15.08.2022).
2. Жебровський М. Як поставала легендарна паризька «Культура». URL: <https://novapolshcha.pl/article/yak-postavala-legendarna-parizka-kultura/> (дата звернення: 11.08.2022).
3. Machko K. Echakomunizmu. Dziedzictwo homo sovieticus. URL: <https://eastbook.eu/2017/11/15/echa-komunizmu-spuscizna-homo-sovieticus/> (дата звернення: 10.08.2022).
4. Kornat M. Prof. Polska historiografia historii nowo żytniejdziała w warunkach wolności badań naukowych. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/prof-m-kornat-polska-historiografia-dziejow-najnowszych-funkcjonuje-w-warunkach> (дата звернення: 10.08.2022).
5. *Polskie widzenie Europy : historia i współczesność* : prac zbiorowa / podred. Wojciecha Józefa Burszty i Joanny Nowak ; Inst. Sławistyki Pol. Akad. Nauk. Warszawa : Sławistyczny Ośrodek wydawniczy, 2012. 231.

6. Маліцький Ян: Ми шукаємо студентів із ноткою «шляхетного східного божевілья». URL: <https://novapolshcha.pl/article/yan-malickii-mi-shukaemo-studentiv-iz-notkoju-shlyakhetnogo-skhidnogo/> (дата звернення: 19.07.2022).
7. Фрішке Анджей: Сталін хотів, щоб українці перестали існувати в Польщі. URL: <https://espreso.tv/article/2017/06/11/frishke> (дата звернення: 21.07.2022).
8. Стрик Т. Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. Київ : Ніка-Центр, 2015. 320 с.
9. Марціняк В. 1989 рік і крах ялтинського режиму. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/1989-rik-i-krakh-yaltynskoho-rezhymu> (дата звернення: 21.08.2022).
10. Stryjek, T. Jakiejprzeszłośćpotrzebujeprzyszłość? : interpretacjedziejównarodowych w historiografii i debaciepublicznejnaUkrainie 1991–2004. Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN : OficynaWydawnicza RYTM, 2007. 848 с.
11. David R. Marples. Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine. Budapest – NewYork : Central European University Press, 2007. P. 230. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/14/13_UM_14_Diskusii_Stryjek.pdf (дата звернення: 22.07.2022).
12. Садовський Я. Стратегії конструювання тоталітарної ідентичності в культурах сталінської моделі. *Міжнародна наукова конференція «Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю»*, 24–26 червня 2021 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jaQU8dWvZUY> (дата звернення: 21.07.2022).
13. Wroczyński Ryshard. Problemy wychowania pedagogicznego w ZSRR. *Pedagogical Quarterly*. 1956. Ч. 3. № 2. С. 44–52.
14. Młynarczyk-Tomczyk A. «Walka o efekty kształcenia» jako jeden z elementów dyscypliny socjalistycznej w placówkach pedagogicznych okresu PRL. *Almanach historyczny*. Kielce : Wydawnictwo TACT, 1999. Т. 12. С. 131–143.
15. Vilokh Y. Tadeusz Dyskusja na temat edukacji pedagogicznej w ZSRR. *Pedagogical Quarterly*. 1956. R. 3. №. 2. С. 134–138.
16. Bush V. Friedrich. Kształcenie nauczycieli: kluczowa kwestia polityki edukacyjnej w Europie? *Pedagogical Quarterly*. 1956. R. 36. № 4. С. 53–64.
17. Furmańska M. Tendencje reformowania systemów edukacji pedagogicznej. *Czasopismo naukowe Wydziału Pedagogiki i Psychologii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku*. Białystok : Wydawnictwo «Trans Humana». uniwersytet, 1996. С. 125–129.